

”זרע ישראל”: מהותו ויישומו בהלכות גרות

■ הקדמה ■ הקשיים בהוכחותיו של הרב אמסלם: הבעיה בהוכחות טקסטואליות; אי הבחנה בין המאמץ לגייר לבין חובת המתגייר לקבל עליו עול מצוות; אי הבחנה בין שאלת תוקף הגיור בדיעבד בלא קבלת עול מצוות לבין הדרישה לכתחילה לקבלת עול מצוות בגוי מ”זרע ישראל”; אי הבחנה בין השימוש במושג ”זרע ישראל” בעניינים הלכתיים ובין יישומו בהלכות גיור ■ ”זרע ישראל” כמושג רוחני וחינוכי: הזיקה הרוחנית בין האב לבנו; תחושת השייכות החברתית של הבן והזדהותו עם גורל העם היהודי; תיקון העיוות של מעשי האב; גיור גוי מ”זרע ישראל” במקום שיש תקנה שלא לקבל גרים; משמעות ”זרע ישראל” בשיטת הרב עוזיאל ■ גיור עולי ברית המועצות לשעבר שהם מ”זרע ישראל” ■ סיכום

הקדמה

הרב חיים אמסלם, בספרו ”זרע ישראל”¹, כותב שיש שני הבדלים מהותיים בין גיור של גוי שהוא מ”זרע ישראל” לבין גיור של גוי שאינו מ”זרע ישראל”: הראשון, בעוד גוי רגיל

1 הרב חיים אמסלם זרע ישראל (התש”ע) “חקרי הלכה בענייני גרות וגיור, ובדין גויים מזרע ישראל הבאים להתגייר”. נלווה אליו ספר מקור ישראל (התש”ע) “לקט תשובות ופסקים והוראות למעשה בענייני גרים

מודיעים אותו מקצת מן המצוות כדי שיפרוש מהליך הגיור, ואין משתדלים ואין מתאמצים לגיירו, בגוי מ"זרע ישראל" יש להשתדל לגיירו כדי "שלא ידח ממנו נידח"; השני, גר רגיל צריך (לפחות לכתחילה, לדעתו) לקבל עליו עול מצוות, ואילו גר מ"זרע ישראל" אינו צריך לקבל עליו עול מצוות. הרב אמסלם מודע לעובדה שהרבה מן הפוסקים נקטו את ההלכה הראשונה, כפי שהביא בשם הרב אלישיב (שם, עמ' שי) בעניין בן מאב יהודי ואם נכרייה המבקש ללמוד יהדות, ש"בודאי צריך לקרבו ואין לרחקו, והוא כיוון שהם מ'זרע ישראל', והוא ע"פ דברי הרמב"ם באיגרותיו". וכן נקטו הפוסקים, שיש להשתדל לגייר את עולי רוסיה שהגיעו בעליות האחרונות לארץ ישראל, ובוודאי לא לשים לפניהם מכשולים, כדברי הרב אונטרמן,² וכדברי הרב אשר וייס, הכותב:³

תמצית דברינו אף שאין ליזום קבלת גרים באופן פעיל ואין לשנות מהמבואר בחז"ל... מ"מ כדי למנוע התערבותן של גויים בקרב משפחות ישראל ראוי להמעט בשמאל דוחה ולהרבות בימין מקרבת.

מכל מקום, חידושו השני של הרב אמסלם, שאין להקפיד על קבלת עול מצוות בגר מ"זרע ישראל", הוא ייחודי.⁴ וכיוון שהוא סבור שבכל גר קבלת מצוות אינה מעכבת, במקרה דידן, קל וחומר שאין להקפיד, וכל שעת דחק כדיעבד דמי וכו'.⁵

קשה להבין גיור גוי שהוא מ"זרע ישראל" בלא חיובו לקבל עליו עול מצוות. כידוע, להלכה נקבע כי כל מי שנולד לאם יהודייה הוא יהודי,⁶ ומי שלא נולד לאם יהודייה אינו

וגרות מגדולי ישראל ראשונים ואחרונים אשר עליהם מושתת ספר 'זרע ישראל'. כל ההפניות להלן, אם לא נאמר אחרת, הן לספרו הראשון.

2 הרב איסר יהודה אונטרמן "הלכות גירות ודרך ביצוען" תורה שבעל פה יג [עמ' יג (התשל"א)].

3 הרב אשר וייס "האם יש להשתדל בקבלת גרים בזמנינו" דרכי הוראה - הלכות גירות (התשע"א), סימן טו, עמ' פב-פג. על המאמץ שראוי להשקיע בגיור עולי רוסיה, ראה עוד: הרב יגאל אריאל "גיור עולי בריה"מ" תחומין יב 81 (התשנ"א); הרב שלמה רוזנפלד "עת לעשות" לגיור משפחות מעורבות" תחומין יז 223 (התשנ"ז).

4 וכדבריו (עמ' רפב): "ורוב חכמי דורנו שפלפלו ודנו אודות גיור בזמן הזה, והאריכו בדין קבלת המצוות כיצד תחול כשאנחנו מבינים בשעת הגיור שלא יקיים, לא עשו שום הבדל והפרש בין סתם גויים לבין מי שהוא מזרע ישראל שיש מצווה מיוחדת לקרבו, שאע"פ שצריך לו גיור וכלי זה הוא גוי, מכל מקום אין קבלת מצוות מעכבת בו לכולי עלמא".

5 בהקדמה לספרו, עמ' 10, הרב אמסלם מביא רשימת טיעונים להקל בגיור עולי ברית המועצות לשעבר: התבוללות - נישואי תערובת בין יהודים לעולים; המציאות תביא ליצירת הבחנה בין היהודים כעם והיהדות כדת; השפעה שלילית של העולים תחדור לחברה בעניין מילת הילדים; היווצרות בעיה דמוגרפית במדינת ישראל; הרס הרבנות - שחיקה במעמד בתי הדין; חוק נישואין אזרחיים; התגברות גיורי הכתות, רפורמים וכו'.

6 חלק מן הפוסקים סבורים שרק מי שנולד לאב ואם יהודיים הוא יהודי מוחלט, אך מי שנולד לאם יהודייה ואב נכרי צריך גיור. כך נראה עולה מדברי רש"י בעניין בן הישראלית, שכתב שהתגייר (ויקרא כד, י). לעומתו, מפרשי הספרא (פרשה יד), ראב"ד ור"ש משאנץ, כתבו שאביו התגייר, והוא היה יהודי מוחלט.

יהודי,⁷ וכל הרוצה להיות חלק מן העם היהודי, חייב לעבור תהליך גיור. תהליך הגיור הוא שינוי זהות הנוצר כתוצאה משינוי תודעתו של המתגייר. הזהות היהודית היא זהות דתית, אמונה באלוהי ישראל והזדהות עם העם שבחר ה', בחינת "עמך עמי ואלהיך אלהי" (רות א, טז). משמעות דברי הרב אמסלם היא, שיכול להיות גוי חסר כל זהות יהודית, לאומית או דתית, שכניסתו לעם ישראל תיעשה גם בלא שרכש זהות יהודית ותודעה יהודית, ורק בגלל ההיבט הביולוגי, שזורם בעורקיו דם יהודי. דבר זה הופך את תהליך הגיור מתהליך אמוני ותודעתי לתהליך טקסי הנעשה על רקע גזעי. ואמנם הפן הגזעי שייך גם במי שנולד לאם יהודייה,⁸ שאף אם הוא מתנכר לזהותו הלאומית והדתית, הוא נשאר בגדר ישראל, אך שם יהדותו נקבעת ממילא בשב ואל תעשה, ואילו גוי מ"זרע ישראל" עובר טקס גיור בקום ועשה, טקס שאינו אלא הצגה חסרת משמעות. נמצא שהרב אמסלם מעצים את הטקס על חשבון המהות. דבר זה קשה להבינו ולהסכים עמו.⁹ נראה שגם הרב אמסלם הבחין בבעיה הנוצרת לפי שיטתו, ולכן סייג את דבריו (עמ' שיא), ואמר שהם אמורים רק בגיור הנעשה בארץ ישראל, שיש בה תנאים ראויים לקליטתו הרוחנית, קרי יצירת שינוי תודעתי

וראה פירוש הרמב"ן (ויקרא, שם), שגם ממנו ברור שמי שנולד לאם יהודייה הוא יהודי. וראה מהרש"א, קידושין עה ע"ב, על תוד"ה ור' ישמעאל, המביא סתירה בדברי רש"י. והאריך בעניין זה בפתחי תשובה, אבן העזר, סימן ד, ס"ק א. ובשם הגאון מליסא כתב שלאחר הגיור נחשב בנה למפדע. אך רוב האחרונים פסקו שכל מי שנולד לאם יהודייה הוא יהודי, וכן הלכה, כדברי ה"חזון איש" (אבן העזר, סוף סימן ו). וראה דברי הרב שלמה גורן "גיור חוזר וגיור לחומרא" תחומין כג 175 (התשס"ג), עמ' 176-178. בהבנת שיטת רש"י הנזכרת, ראה צפנת פענח (איסורי ביאה, פרק יג, הלכה ח), שיש בוולד עירוב של צד ישראלי וצד נכרי. ובמהרי"ט אלגזי (הלכות בכורות, פרק ח, אות סה [הראשון]), ד"ה אשר עפ"ז) כתב דברים מפליאים: "ונמצא דכפ"ז [דכפי זה] יש בו צד כותי וצד ישראל. הנה כן הדבר תלוי במה שיתברר שאם ינהוג ככותי מתחילה הרי למפרע משעת לידה דינו ככותי ולא כישראל מומר לעכו"ם. ואם יתנהג מתחילה כישראל הרי למפרע משעת לידה דינו כישראל". וראה עוד חידושי הגרנ"ט, יבמות, סימן יא.

7 התוספות (יבמות טז ע"ב, ד"ה עכו"ם), כתבו שנחלקו התנאים בשאלה אם ולד של ישראל הבא על הנכרית אינו מתייחס אחריו כישראל. ולמאן דאמר גוי שבא על בת ישראל הוולד מזו, תמיד בתערובת ישראל ונכרי יש צד ישראל, גם בישראל שבא על נכרית. הרמ"א כותב (אבן העזר, סימן טו, סעיף י): "שדווקא מדאורייתא הוולד הולך אחר השפחה ואחר הנכרית, אבל מדרבנן הוי זרעו, לכן יש להחמיר לכתחילה". וראה שם ב"חלקת מחוקק" וב"בית שמואל". וראה בספרו של הרב מרדכי אלתר **כגר כאזרח** (התשע"ג), עמ' תנא ואילך, שאיזבל לא התגיירה, ואף על פי כן צאצאיה נחשבים יהודים, ואף מוגדרים כזרע בית דויד, כי בזמנם ההלכה נהגה כשיטת הראשונים האומרים שהאב קובע את היהדות. והדברים צ"ע.

8 כהגדרת ה"צפנת פענח" (תרומות, פרק א, הלכה כג, עמ' 37 במהדורת פיעטרקוב התרס"ח): "ובאמת לכאורה קשה, הא עיקר הגירות הוא קבלת מצוות, וכיוון דשוטה פטור מן המצוות מה שייך בו גמר גירות, ולא דמי לשוטה ישראל, דהתם המין הוא כן ונולד כן, והוא ממילא ישראל, מה שאין כן גר".

9 כמה וכמה מחברים שללו את חידושו של הרב אמסלם. ראה: הרב יעקב אפשטיין, שו"ת חבל נחלתו, חלק ט, סימן לג; **כגר כאזרח** (לעיל, הע' 7), עמ' שצ, שכתב גם בהסכמת הרב בנצאל: "יש מי שצמצם היתרו (הכנסת זרים לכרם ישראל) רק לאלה שמצד האב הם מורע ישראל, וכל אלה אין הלכה כמותם"; הרב חננאל זיני "הטעות היסודית של הרב חיים אמסלם", אתר סרוגים (www.srugim.co.il). א' בתמוז התשע"ה. מנגד יש מי שצמצדים בחידושו, כגון הרב יוסף כרמל מ"בן הישראלית" ועד "זרע ישראל" במדינת ישראל "חמדת ימים, פרשת ואתחנן (התש"ע), באתר ארץ חמדה (www.eretzhemdah.org).

לאומי או דתי של המתגייר. אך לפי זה נראה שהוא עוקר את עיקר חידושו, והקריטריון לגיור אינו היותו מ"זרע ישראל" אלא אופן שילובו של המתגייר בחברה בעלת התודעה הלאומית או הדתית.

דברי הרב אמסלם בעניין "זרע ישראל" צריכים להיבחן לאור שלוש שאלות: הראשונה, האם מצינו בהלכה מושג הנקרא "זרע ישראל"? השנייה, מי נכלל ב"זרע ישראל", האם כל מי שאחד מאבותיו במהלך הדורות היה יהודי או אולי דווקא מי שנולד לאב יהודי ואם נכרית?¹⁰ והשלישית, באלו מהלכות הגיור הקלו הפוסקים לגבי גוי מ"זרע ישראל"?

תחילה אדון בהוכחותיו של הרב אמסלם על פי השאלות הנזכרות. אחר כך אראה שהפוסקים שנקטו את המונח "זרע ישראל" התכוונו רק ליחס שבין ישראל לבין יוצאי חלציו הישירים, ולא לצאצאי צאצאיו, ולפי הבנתם, המושג הזה יש לו חשיבות ערכית וחינוכית, לא ביולוגית, וממילא לא כל מי שזורם בעורקיו דם יהודי הוא בגדר "זרע ישראל", אלא רק מי שהתחנך כישאל על ידי אביו או גדל בסביבה יהודית. וגם בגיורו של גוי מ"זרע ישראל", הקלו הפוסקים רק בהלכות הנלוות לדיני גיור, כמו אי דחייתו מלהתגייר, הנטען על הנכרית ועוד, אך לא בהלכות שהן מהותיות לעצם הגיור, קרי קבלת עול מצוות. לבסוף, אביא מדברי פוסקי זמננו הנוטים להקל בגיור עולי ברית המועצות לשעבר, אך גם דבריהם הם על פי העקרונות הנזכרים, הקלה בהלכות הנלוות לגיור לצד דרישה שיהיה הגיור כהלכתו מחשש לנישואי תערובת, ולא משום שיש משמעות הלכתית למושג "זרע ישראל" בהליך הגיור עצמו.

הקשיים בהוכחותיו של הרב אמסלם

הדיון בפרק זה עוסק במקורות שמביא הרב אמסלם בפרק החמישי של ספרו "זרע ישראל", המוקדש להדגשת המונח "זרע ישראל" ולהסקת מסקנותיו, שהן כאמור: החובה להשתדל לגייר את צאצאי ישראל בלא צורך שיקבלו עליהם עול מצוות.

10 הדרישה להקל בגוי מזרע ישראל נובעת ממצייאות חיינו, שהחוק האזרחי במדינת ישראל, חוק השבות, התש"י - 1950, ס"ח 51, מעניק זכות עלייה למדינת ישראל ואזרחות בה לכל יהודי שנולד לאם יהודייה או התגייר, לבנו או לנכדו, וכן לבן זוג של יהודי ולבן זוג של ילד של יהודי או של נכדו. לפי זה, נכדו של יהודי העולה לארץ ישראל יחד עם בת זוגו הנכרית, ילדיהם ונכדיהם הנולדים בארץ ישראל לאחר עלייתם יהיו בגדר ישראלים. כלומר, בזכות סבו של הסב, הוולד נחשב כאזרח מדינת ישראל. ונשאלת השאלה אם גם במקרה זה יש חפיפה למונח "זרע ישראל" המובא בפוסקים, בהנחה שלמושג הזה יש משמעות הלכתית.

הבעיה בהוכחות טקסטואליות

חלק ניכר מהוכחותיו של הרב אמסלם למסקנות ההלכתיות הללו הן הוכחות טקסטואליות. הוא מצטט דברי פוסקים הדנים בשיבתם של בני האנוסים ליהדות ואת דרישתם למילה ולטבילה, ומן העובדה שלא נזכרה בדבריהם הדרישה להודעה בדבר קבלת המצוות, מוכח לדבריו שהדרישה הזאת אינה מהותית. אולם לאחר עיון בדברי הפוסקים, נראה לי שעובדה זו אינה מוכיחה את טענתו, כמו שנראה להלן.

ואומר ר' שמעון דוראן, נכד הרשב"ץ (שו"ת יכין ובוועז, חלק ב, סימן לא):

ויש ראייה על חזקה זו ממעשים בכל יום ובכל מקום בפני הגדולים שכל הבאים מהאנוסים, ישוב בתשובה, אין אנו מצריכים אותם כי אם מילה בלבד לא טבילה, מטעם שאין אנו חוששין שמא אימו גויה, דחזקה היא שאינן נושאים גויות. והגע עצמך, שאילו באת לבטל חזקה זו ובאת לחוש לשמא אמו גויה ויהיה מקום לחששה זו מצריכין טבילה עם מילה... לפי שכיוון שאמו גויה אע"פ שאביו מאנוסים שנחשבים כישראל... אינו נחשב מישראל ואינו מותר לבוא בקהל אלא במילה וטבילה... וכיוון שאלו האנוסים שבאים לשוב בתשובה אין אנו מצריכים אותם... אם מילה בלבד, אם כן לא חששו לשמא אימם גויה.

וכותב הרב אמסלם (עמ' רפג): "למה לא הזכיר עניין הודעת המצוות וקבלתם, אלא וודאים בבני האנוסים כאלו, כנראה שאין לנו עניין וצורך לזה ודי להם במילה וטבילה". והדברים קשים, שהרי ה"יכין ובוועז" רוצה לומר שהאנוסים התחתנו בינם לבין עצמם, ולא היו ביניהם נישואי תערובת. והוא מוכיח את דבריו ממעשים בכל יום, ואומר שאילו היה חשש לנישואי תערובת, היו צריכים לא רק מילה, מפני שהאנוסים לא נימולו, אלא גם טבילה, כדי שתעלה להם לגיור. הוא אינו עוסק בהלכות גיור של בני האנוסים שהם מ"זרע ישראל", אלא מזכיר בדרך אגב שאילו היו גויים, היו צריכים גם טבילה. כלומר, אילו היו האנוסים בגדר גויים, היו נדרשים לבצע את החלק בתהליך הגיור המבטא בבירור את גמר הכניסה ליהדות, "טבל ועלה - הרי הוא כישראל לכל דבר". ההוכחה של הרב אמסלם מן העובדה שלא פירט את כל הלכות גיור, ונקט רק את המעשה העיקרי שנכנסים בו ליהדות בדיון הנזכר לעיל כבדרך אגב היא תמוהה.

הרב אמסלם מביא את דברי הרדב"ז, שאחרי שכתב שטבילת בני מומרים אינה מעכבת את חזרתם ליהדות, הוא כותב (שו"ת הרדב"ז, חלק ג, סימן תטו):

כמו שאין צריך להודיעם קצת מצוות קלות וחמורות, שכבר קבלו אבותיהם מהר סיני עליהם ועל זרעם... והוי יודע שאם אמו עובדת ע"ז, אע"פ שאביו ישראל, צריך טבילה מן התורה... ואינו נכנס לישראל עד שימול ויטבול.

וכותב הרב אמסלם (עמ' רפז):

ועוד יש ללמוד ולדייק ממ"ש בהיכא שאמו גויה שצריך טבילה מן התורה ולא הדגיש באלו שצריך להודיעם מקצת מצוות קלות וחמורות, ועוד יש ללמוד ממ"ש שאמו עובדת ע"ז, דרצונו לומר שהיא אינה חפצה בגיור וכן היא עובדת עדיין ע"ז, ובכל זאת אותו מקבלים בשופי לפי שהוא מזרע ישראל.

גם פה ההוכחה היא טקסטואלית. הרדב"ז אינו דן בגיור גוי שהוא מ"זרע ישראל", אלא אומר שאם הייתה אמו של המתגייר גויה, היא צריכה טבילה, ואינו אומר לא דבר ולא חצי דבר על קבלת עול מצוות. ברור לכול שהטבילה היא השלב הסופי בתהליך הגיור, ולאחריה הגוי נעשה יהודי, והרדב"ז, שאינו דן בתהליך הגיור עצמו, מתייחס למעשה המסיים, "המכה בפטיש", של תהליך הגיור, המבטא את גיורו של הגוי. הרי גם כאשר הגמרא דנה במרכיבי הגיור (יבמות מו ע"א), היא מזכירה במפורש רק את המילה והטבילה, ועניין קבלת עול מצוות, הן כמהות הגיור הן כתנאי לגיור הן כמעשה הגיור, אינו נזכר בה או נזכר בה כבדרך אגב, ואף על פי כן, רוב הפוסקים סבורים שקבלת עול מצוות היא מהות הגיור וחלק ממעשה הגיור. למעשה, קשה מאוד להוכיח דין כל כך עקרוני מן העובדה שפוסק, ואפילו הוא אחד מן הראשונים, מדבר על חזרה לכלל ישראל, ואינו מזכיר בדבריו שהמתגייר צריך גם לקבל עליו עול מצוות. אי ההזכרה הטקסטואלית אינה בגדר הוכחה רעיונית ומהותית.¹¹

נוסף על הקושי היסודי בהוכחות טקסטואליות, שהן במקרה דידן הוכחות על דרך השלילה, השמטת עניין קבלת עול מצוות בדברי הפוסקים, כל ההוכחות הללו קשורות במציאות היסטורית שונה לחלוטין מן המציאות בימינו. הרי ניתן לומר, וכך יותר מסתבר, שהאנוסים הרוצים לחזור ולהתקבל לעולם היהדות חפצים לשוב ליהדות כמו שהם מכירים אותה, יהדות שהמרכיב הלאומי בה אינו מנותק מן המרכיב הדתי. כיוון שכך, ברור לפוסקים הדנים בעניין זה שהאנוסים רוצים לשמור מצוות ומקבלים עליהם התחייבות זו, ומטעם זה אין הפוסקים מזכירים בדבריהם את קבלת עול מצוות. לעומת זאת, בימינו, הדרישה

11 הרב אמסלם מביא את דברי ר' אברהם קארדו בתשובתו בכתב יד (זרע ישראל, עמ' רפה): "העולה מכל זה הוא שעל כל פנים אינם יהודים גמורים עד שיעשו טבילה בפני ב"ד, ולא ינצל מן הטבילה אלא מי שיביא עדים שאימו ואם אימו חמשה דורות למעלה הם מזרע היהודים, וזה אי אפשר להם, על כן כולם צריכים טבילה". וכותב הרב אמסלם: "הנך רואה שגם הרב הפוסק והרבנים החתומים עימו לא הזכירו בדבריהם קבלת מצוות כלל ועיקר, ועל כל פנים באלו שהם ממקור ישראל נראה שמסתפקים בזה וסגי להו בטבילה כדי להכניסם תחת כנפי השכינה". גם פה ההוכחה היא לשונית. המחבר עצמו אינו מזכיר בדבריו שום חילוק בין גיור מי שהוא מ"זרע ישראל" לבין גיור מי שאינו מ"זרע ישראל".

מן המתגיירים לקבל על עצמם עול מצוות צריכה להיות במפורש, שהרי אין המתגיירים מודעים לעניין זה כחלק מהותי של הגיור.

אי הבחנה בין המאמץ לגייר לבין חובת המתגייר לקבל עליו עול מצוות

היעדר ההבחנה בדברי הרב אמסלם בין המאמץ לגייר לבין חובת המתגייר לקבל עליו עול מצוות מקשה עלינו לקבל את חידושו שגר מ”זרע ישראל” אינו צריך לקבל עליו עול מצוות. כאמור לעיל, שתי הלכות בדיני גיור הוא רוצה להוכיח: שאין דוחים גר מ”זרע ישראל”, ושאינו צריך לקבל עליו עול מצוות (כניגוד לגר רגיל, שלדבריו, צריך הוא לקבל עליו לכתחילה עול מצוות). עירוב שתי ההלכות מקשה לרדת לעומקה של הלכה, שהרי ייתכן שהפוסקים סוברים שאין לדחות את מי שמבקש להתגייר והוא מ”זרע ישראל”, ואף יש להתאמץ ולגיירו, אך אסור לוותר על הלכות גיור במלואן, והגר חייב לקבל על עצמו עול תורה ומצוות, וממילא אין זיקה מוכרחת בין שתי ההלכות הללו. עירוב זה מקשה להבין את הוכחתו מדברי שו”ת הרשב”ש (סימן שסח):

עוד שאלת: הבא להתגייר וידענו באמת שלא בא אלא לאהבת אשה בת ישראל שנתן עיניו בה, מהו? מקבלין אותו או לא... תשובה. אין מקבלין אותו לכתחילה... וכן כתב הרמב”ם ז”ל בפרק י”ג מהלכות איסורי ביאה: כשיבא הגר והגיורת להתגייר בודקין אחריו... מיהו זהו בגוי הבא להתגייר, אבל מהאנוסים אלו או מזרעם אין דוחין אותם מפני זה, אבל המקרבן ומכניסן תחת כנפי השכינה עליו נאמר ”אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה”. ור’ יוחנן אמר לריש לקיש: אי הדרת בך, ייבנא לך אחתי דשפירא מנאי. שריש לקיש היה לסטים, ור’ יוחנן אמר לו: אם תחזור בתשובה אתן לך אחותי. וחזר בתשובה ויצא ממנו חכם גדול, כדאיתא בפרק הפועל.

לו יהי שדברי הרשב”ש עוסקים במי שאמו גויה ואביו אנוס,¹² עדיין ההוכחה מדבריו היא רק שיש לקרב את המתגייר, ולא לדחותו, אך אין מכאן הוכחה שאפשר לגיירו בלא קבלת

12 לדעת הרב אמסלם, דברי הרשב”ש אמורים במי שאמו נכרייה, שהרי מי שאמו יהודייה אינו צריך להתגייר, כדברי שו”ת הרשב”ש (סימן פט): ”בני אלו המשומדים הנקראים אנוסים הערלים כשבאים לחזור בתשובה... ואומר שדינים הוא כישאל לכל דבריהם, דהלכה רווחת היא בישראל, דישאל משומד אע”פ שחטא ישראל [הוא]”. כיוון שכך, אם הרשב”ש עוסק בתשובתו בסימן שסח בהלכות גיור, חייבים לומר שאמו נכרייה. ומה שסיים הרשב”ש בדברי הגמרא על ר’ יוחנן וריש לקיש, ששם עוסקים בבני תשובה ולא בהלכות גיור, כוונתו ללמדנו מה יכול לצאת אף מן המתגייר כמו שיצא מבעל תשובה. תוקף הוכחתו אינו מוחלט, מפני שעדיין ניתן לומר שהתשובה בסימן שסח עוסקת ביהודי החוזר בתשובה, ובוודאי עוסקת בספק יהודי, ואין הכרח שהיא עוסקת במי שאמו נכרייה. לפי זה, מובנת הוכחתו מדברי ר’ יוחנן. וראה ספר כגור באזרח (לעיל, הע’ 7), עמ’ שצב.

עול מצוות. אדרבה, משמעות דבריו, "המקרבן ומכניסן תחת כנפי השכינה", היא שמירת מצוות ואמונה באֵלֹהי ישראל.

בשו"ת הרדב"ז נכתב בעניין בני המומרים (חלק ד, סימן יב):

שכיון שהוא יכול לחזור ואינו חוזר הרי הוא בעצמו מומר... היינו דידיעין דאמו נמי מומרת, אבל אם אמו נכרית הולד כמוה... כל שכן באלו שעברו עליהם כמה דורות וכבר נטמעו בין התוגרמים. ועוד שאם היו רוצים היו יכולים לחזור לדת ישראל.

וכותב הרב אמסלם (עמ' רפד) שמן העובדה שהרדב"ז אומר "היו רוצים לחזור", ולא אמר רוצים להתגייר, וכן מדבריו "היו רוצים", "היו יכולים", משמע שהדבר תלוי בהם. מכאן שגירו אינו גיור רגיל אלא חזרה לכלל ישראל, "שאינו מחוייב בכל דקדוקי הגרות הרגילים". לעניות דעתנו, אין מכאן הוכחה שאינו חייב לקבל עליו עול מצוות כשאר גרים, וניתן אולי רק להוכיח שאין דוחים אותו. וכבר צייננו לעייל את הקושי בהוכחות טקסטואליות מעין אלו.

אי הבחנה בין שאלת תוקף הגיור בדיעבד בלא קבלת עול מצוות לבין הדרישה לכתחילה לקבלת עול מצוות בגוי מ"זרע ישראל"

עניין אחר המקשה על קבלת דבריו הוא היעדר הבחנה בין שיטתו, שאין המתגייר חייב לקבל עליו עול מצוות בדיעבד, וזאת בכל גר, ובין טענתו שבגר מ"זרע ישראל", אף לכתחילה אין צריך לקבל עליו עול מצוות. בעקבות זאת, הוא מביא מדברי פוסקים שדנו בגר שאינו מ"זרע ישראל", ומוסיף את שיטתו על דבריהם. הוספת דבריו לתוך דברי הפוסקים אינה מאפשרת לנו לראות את הייחודיות של גוי מ"זרע ישראל", שהיא מהותו של כל הפרק הזה בספרו. כך למשל, בעמ' רפג-רפד, הוא מוכיח משו"ת הרדב"ז (חלק ד, סימן אלף שס), בעניין שפחות שהתגיירו, שקבלת עול מצוות על ידן הייתה רק מן הפה ולחוץ, ובכל זאת בדיעבד גיורן גיור. השפחות הללו לא היו מ"זרע ישראל", ואין מדברי הרדב"ז שום הוכחה שיש הבדל בין גיור של מי שהוא מ"זרע ישראל" לבין גיור מי שאינו מ"זרע ישראל". ואלו הם דברי הרב אמסלם (עמ' רפז):

ולפי מה שכתב בשו"ת משפטי עוזיאל ח"ז סי' כ, שמותר ומצווה לקבל גרים וגרות אע"פ שידוע לנו שלא יקימו כל המצוות, עש"ב, ואם כי הוא כתב דבריו בסתם גרים, אנו נלמד מדבריו כל שכן קל וחומר לאותם שיש להם דם יהודים, שיש לנקוט בגישה זו על פי דברי הפוסקים הנ"ל, ומצווים אנו לפתוח להם פתח כזה וכו'.

דברי הרב עוזיאל, העוסקים בכלל הגרים, אינם יכולים להיות בגדר הוכחה לעיקר דינו, שיש הבדל בין שני סוגי הגיור.

אי הבחנה בין השימוש במושג ”זרע ישראל“ בעניינים הלכתיים ובין יישומו בהלכות גיור

עניין אחר המקשה לקבל את דברי הרב אמסלם הוא היעדר הבחנה בדבריו בין דברי הפוסקים המציינים את עניין ”זרע ישראל“ בעניינים הלכתיים לבין הלכות גיור, כמו למשל דברי ה”כנסת הגדולה“ הנזכרים בספרו לעניין ייחוס הוולד אחר אביו הישראלי לאחר גיורו (עמ' רצא); ודברי הפוסקים לעניין צדקה, נגיעה ביין או חליצה (עמ' רפז-רפח); וכן לעניין שררה (עמ' רצ). ככל העניינים הללו, יכול להיות שמעמד גוי מ”זרע ישראל“ נבדל ממעמד גוי שאינו מ”זרע ישראל“, אך מן הדברים הללו אי אפשר להוכיח קיום זיקה ישירה ביניהם להלכות גיור. דברים אלו קשים במיוחד, מפני שמצאנו שהחמירו לעתים חלק מן הפוסקים בילד שאביו ישראלי ואמו נכרית יותר מבילד ששני הוריו נכרים, למשל בעניין קיום מצוות פרייה ורבייה¹³ ודיני גר קטן.¹⁴

לסיום, הן הוכחותיו הטקסטואליות של הרב אמסלם הן הוכחותיו מעניינים שאין להם זיקה להלכות גיור אינן יכולות להוכיח שום דבר לעניין השאלה אם תהליך הגיור של גוי מ”זרע ישראל“ שונה מתהליך גיור גוי שאינו מ”זרע ישראל“. כמו כן, הוכחותיו בעניין אי דחיית גוי מ”זרע ישראל“ הבא להתגייר אינן בגדר הוכחה לדינו העיקרי, שאין צורך בקבלת עול מצוות בגוי מ”זרע ישראל“. גם דבריו בשם רב האיי גאון (עמ' רפז), שהשיב שהצדוקים תולעת יעקב הם וכו', ”הרי אף המוחזקים כגויים מ”מ אם הם צאצאי ישראל זהו הנקרא תולעת יעקב וזרע ישראל. ונראה דנפקא מינה איכא לענין קרובם והחזרתם לעם ישראל“, נראים כמגדל הפורח באוויר.

13 וכתב בשו”ת מהרשד”ם (חושן משפט, סימן שה): ”גר שנולדו לו בנים בגיותו ונתגיירו עמו, דחשיבי בנים לפטרו מפריה ורביה. גם חשיבי בנים להפקיע דין בכור לנחלה מהבנים שנולדו לו בקדושה. כדאמר רבי יוחנן ביבמות פרק הבא על יבמתו, דהלכ’ כותיה... ישראל שיש לו בן משפחה ומגויה, דקי”ל שאינו נקרא בנו לא לפטרו מפריה ורביה ולא להפקיע דין בכורה מהבן הבכור הנולד לו בישראלים“.

14 ראה שו”ת מהר”ם שיק (יורה דעה, סימן רמח), הסבור שאין האב הישראלי יכול להביא לגיור את בנו הגוי הקטן, וזאת אף על פי שאם גם האב גוי, הוא יכול להביאו. את דבריו הוא מבסס על דברי התוספות יום טוב (קידושין, סוף פרק ג). ואפשר שהם סוברים שיש זיקת יוחסין בין ילד נכרי לאביו הנכרי, אך זרע של ישראל במעי נכרית נמאס, ואינו מחשיב את הזרע כזרעו.

”זרע ישראל” כמושג רוחני וחינוכי

היסוד לדיון עקרוני על מעמדו של גוי מ”זרע ישראל” הבא להתגייר וההבדל בינו לבין גוי רגיל אינו יכול לנבוע מדיוקי מילים בתשובות הפוסקים אלא מעקרונות ההלכה ומתוכנם המהותי של תשובות ופסקים בעניין זה.

הזיקה הרוחנית בין האב לבנו

הדיון שנביא להלן בא בדברי הפוסקים בעניין מילתו וגיוורו של ילד הנולד למשפחה מעורבת, שהאב יהודי והאם נכרית. במקרה זה, חלק מן הפוסקים סבורים שאין לדחותו כשהוא בא להתגייר. יתרה מזה. יש להתאמץ לגיירו. יש לתת את הדעת שדיוני הפוסקים במקרה זה ובשאר הדיונים לגבי ”זרע ישראל” בא תמיד כשיש זיקה בין הילד הגוי לאביו הישראלי. ההנחה היא שהילד מקבל חינוך ותודעה יהודיים, וחינוך זה, הבא מבית האב, הוא היסוד לגיוורו ולמילתו. אין בתשובות הפוסקים ובדבריהם הנחה שעצם העובדה שדם יהודי זורם בעורקיו של הילד מסייעת להגדרתו כ”זרע ישראל”. ”זרע ישראל” משמעותו חינוך הבן הגוי על ידי אביו הישראלי, ולא ייחוסו הביולוגי בלבד. פולמוס גדול נתגלע בין הרב קלישר לבין הרב הילדסהיימר בעניין מילת תינוק שאביו יהודי ואמו גויה. ואלה דברי הרב קלישר בעניין זה:¹⁵

ועוד יש לעורר שטבילה כזו אשר אביו ישראל יותר מחוייבין להכין לו דרך הבחירה מאשר יעשה להנולד מנכרי. כי הגם שמדינא הוולד כמותה לעניין יחוס, עכ”ז מצינו כי זרע הקודש יקרא. שהרי כשעזרא הוכיח לישראל אשר נשאו נשים נכריות, אחר אומרו כי נשאו מבנותיהם להם ולבניהם, אמר ”והתערבו זרע הקודש בעמי הארצות” (עזרא ט, ב). וגלל זה אם יש באפשרות להוציא זרע שנחתה מהטומאה ולהוציא ממסגר אסיר ולהחזירה אל הקודש מה טוב ומה נעים חלקינו... וכן מצינו באברהם ע”ה שנשא שפחת שרה אשר לפי הדין הוולד כמותה והוא עבד, ועכ”ז אמר ית’ ”כי זרעך הוא”. ובנידון דידן לא בלבד שזכין להבן אשר בחירתו פתוח עי”ז להתקדש, גם לאב זכין מאוד, כי כאשר החוטא ישים אל לבו לשוב (כאשר הוקרה למרבה, בפרט אם אשתו הנכרית מתה) איך יקובל תשובתו אם הוליד בנים לע”ז הלא הוא מעוות לא יכול לתקון, כדתנן בחגיגה ט’. אך אם עשינו בזה רצונו הטוב למול זכריו, אז בנקל ישוב הוא עם בניו, ואנחנו פותחין יד לתשובה. ואף במי שלא ישוב ח”ו עכ”פ בזה לבו נכון עמו שרוצה להחזיק בניו בדת יהודית במולו אותם

15 שו”ת הרב עזריאל הילדסהיימר, חלק א, יורה דעה, סימן רכט.

ובלי ספק [ההדגשה שלי - א"ר] כאשר יגדלון יורם שיטבילו על דעת ב"ד, דהא ניחא לי' לבן במאי דעביד האב, ויבחר בחיים, ובנים כאלו יש אפשרות לפעמים שגדולי ישראל יוצמחו מהם, הלא השושנה מבין החוחים תצמיח.

יש כאן זיקה ישירה בין האב לבין בנו, והיא דו־כיוונית: מצד אחד, הבן יכול להחזיר את האב בתשובה בעקבות גרותו; מצד שני, רצון האב להחזיק את בניו ביהדות באמצעות המילה, והדבר יכול להביא לגרות אמתית בהמשך חייהם. אין כאן גוי מ"זרע ישראל" בלא שום זיקה לעולם היהודי, אלא גוי מאב יהודי המגדלו ומחנכו ומעניק לו את זהותו במהלך חייו, וזה נותן תקווה שהילד, כשיגדל, יבחר בדרך החיים היהודית וישוב לחיק עם ישראל. אך גם פה מצינו רק שאין דוחים את הבן הזה, ועתה רק דואגים שתהליך הגרות העתידי, אם יהיה, יהיה יותר קל, ולכן מלים אותו כבר עכשיו. וכן לעניין לקרבו. אך לא מצינו שום קולה במהות הגיור, שהיא קבלת עול מצוות.¹⁶

תחושת ההשתייכות החברתית של הבן והזהותו עם גורל העם היהודי

כדברים שאמרנו לעיל, אנו מוצאים בדברי ה"עלי תמר", שלאחר דיון ארוך בעניין הדחייה שיש לדחות את הגוי העומד להתגייר, הוא כותב (עלי תמר, ירושלמי, קידושין ד, א):

ונ"ל מכאן שהנולד מנשואי תערוכת שאביו ישראל ואמו נכרית והוא נתגדל בדת ישראל ובסביבת ישראל ומרגיש עצמו כישראל גמור, אם בא להתגייר כשהוא גדול אין דוחין אותו כדרך שדוחין את הגרים תחילה כדי שיפרשו, ומכ"ש שהוא נימול כבר... מ"מ נראה לי שאין דוחין אותו כדי שיפרוש מאחר שנתגדל בישראל ובדת ישראל לכל דבר.

אי הדחייה היא משום שהתחנך בזהות יהודית דתית, ש"נתגדל בדת ישראל ובסביבת ישראל". אין טעם לדחות גוי זה ולומר לו: "אי אתה יודע שישראל בזמן הזה דווים וכו', שהרי הוא עצמו מרגיש את הדחייה והדווי של העם היהודי על בשרו. מגוחך לומר לו בזמן תהליך הגרות: אתה תהיה בעתיד דווי ודחוי, שהרי זהו מצבו עכשיו. מטעם זה, נראה ל"עלי תמר" שניתן לוותר על תהליך הדחייה, אך לא נאמר בדבריו שניתן לדלג על מהותו של הגיור, שהיא קבלת עול מצוות.

16 הרב הילדסהיימר לא קיבל את דברי הרב קלישר. וראה בתשובתו דיון נרחב בהסבר שיטתו.

תיקון העיוות של מעשי האב

גם הרב משה שמואל גלזנר, סבור שיש להתאמץ לגייר את הילדים (ואף את האישה הנכרית) במשפחות מעורבות. אך גם אצלו אין זה משום שדם יהודי זורם בעורקי הילד, אלא מפני שהדרישה מן האדם לזנוח את ילדיו הביולוגיים ולחזור בתשובה אינה מעשית, שהרי טבעו של העולם שהאב מרחם ואוהב את ילדיו.¹⁷ יתרה מזו. גיור הילדים מתקן את המעוות שעשה האב, והגיור עצמו נעשה חלק מתהליך התשובה של האב. לדעת הראשונים, אף על פי שהולד מתייחס אחר אמו הנכרית, הוא בגדר "זרעך" לעניין העברה של עבודה זרה, כיוון שאמו עלולה להסית אותו לעבוד עבודה זרה, ונמצא שהולדת ילד העלול לעבוד עבודה זרה היא עברה של האב.¹⁸ גיורו של הילד, ובעקבות זאת של אמו, מתקן את העיוות הזה. מדברים אלו ברור שהדרישה להקל בתהליך קבלת הולד אינה בגלל מעמדו של הילד, שכביכול הוא גוי במעמד שונה ממעמד גוי רגיל, אלא בגלל הניסיון לתקן את מעשה האב. הרי הרב גלזנר סבור שיש לגייר גם את האם, כי בלעדיה לא ניתן לגייר את הילד, וברור לכולי עלמא שאין מעמדה של האם שונה משאר גויים הבאים להתגייר. סוף דבר. גם הוא סבור שיש להתאמץ לגייר ילד שנולד מאב יהודי ואת אמו הנכרייה, והטעם לזה הוא הצלת האב החי, כשיחזור בתשובה וכו'. ולא מצינו בדבריו שום אמירה שמעמד הילדים הללו (ומעמד אמם) שונה ממעמד גויים, וממילא אפשר לוותר על העניין המרכזי של תהליך הגיור, קבלת עול מצוות.

גיור גוי מ"זרע ישראל" במקום שיש תקנה שלא לקבל גרים

הבנתנו זו, שהמושג "זרע ישראל" מציין רק את הזיקה בין האדם לילדיו, והוא נובע מן העובדה שבמקרה זה חינוך וזהות הילד הגוי נבדלים במהותם מכל גוי, ולכן בהלכות הנלוות לתהליך הגיור ניתן להקל, מקבלת אשרור בדברי הרב הרצוג, הדין בעניין שולי, תקנה מקומית שלא לקבל גרים, ואומר שניתן לעבור על התקנה. וזה לשונו:¹⁹

17 הרב משה שמואל גלזנר חקור דבר (התרט"א). ואלו דבריו בעמ' יא: "ואנן איך נענה בתרא דהאי גברא שלא תשלח את האם וגם הבנים וחזור בך, דבנך הנולד מן הנכרית אינו קרוי בנך היינו מצד גזרת הכותב, אבל הטבע לא ישונה, ובנים טבעים המה לו ואיך יעזבם וילך לו".

18 דברי רבנו תם בסוף תוספות קידושין (סח ע"ב, ד"ה בנך), "דכי יסיר" פירושו שמסיר את זרעו להיות עכו"ם. וכן כתב הרמב"ם (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יב, הלכה ז): "זהבן מן העכו"ם אינו בנו, שנאמר 'כי יסיר את בנך מאחרי' - מסיר אותו מלהיות אחרי ה'". ובט"ז (אבן העזר, סימן טז, ס"ק ב), כותב שלגרועותא נחשב בנו.

19 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג "שאלה בדבר גירות" מוצרת 48 (הרב שלמה יוסף וזין והרב זרח ורהפטיג עורכים, התשכ"ב), עמ' 56.

”זרע ישראל“: מהותו ויישומו בהלכות גרות

אכן אפשר שתוכלו להסביר לציבור שדנתם במקרה זה באופן יוצא מן הכלל, הואיל ואביה מישראל, ואעפ”י שעל פי הדין אינו נחשב לאביה שהוולד הולך אחר האם, מכל מקום אינו דומה גויה הנולדה מאב ואם גויים לנולדה מאם נוכריה ואב ישראל, שבוודאי קיבלה פחות או יותר השפעה יהודית וליבה יותר קרוב לישראל וליהדות ויותר קל להאמין שהיא תחת השפעה יהודית... כשתגיייר תהא גירותה גירות מושרשת בלב.

להבנתו, אין דין נכרית שגדלה בחברת אב גוי כדין מתגיירת שגדלה בחברת אב יהודי, שבוודאי קיבלה השפעה יהודית ולבה קרוב יותר לישראל וליהדות וכו', ולכן ניתן לגייר, על אף התקנה המקומית שאין לקבל גרים. נכרית כזאת ניתן לגייר. אין בדבריו שום קולה בהלכות גיור המהותיות, ובוודאי בדבר שהוא מהותי בגיור, קבלת עול מצוות.

משמעות ”זרע ישראל“ בשיטת הרב עוזיאל

מקור חשוב שמסתמך עליו הרב אמסלם כיסוד לשיטתו, שדין גוי מ”זרע ישראל” נבדל מדין גוי אחר, הוא דברי הרב עוזיאל.²⁰ נראה לי שגם ממקור זה אין להוכיח יותר ממה שאמרנו לעיל. וזה לשונו (שו”ת משפטי עוזיאל, חלק ז, סימן יט):

מכאן [גר קטן שאמו הביאתו להתגייר] אנו למדים, במכל שכן כשגוי זה הוא בן ישראל מנכרית ואביו מביאו להתגייר, שבי”ד נזקקים לגרותו, משום דאע”ג שהוא נקרא בנה של הנכרית, אינו יוצא מכלל זרע ישראל... הא למדת דלא נחלקו התנאים [קידושין עח ע”א - ”בתולה מזרע ישראל“; ראב”י - מקצת זרע; ר’ יוסי - מי שנזרעו בישראל] אלא לרבות גם בני גר בישראל, אבל לדברי הכל בני ובנות ישראל שנולדו מהנכרית קרויים זרע ישראל. הלכך כשאביו הביאו להתגייר חוזר הילד לעיקר זרעו. וראיה לדבר נראה מדאמרינן (מגילה כה,א): ”מזרעך לא תיתן להעביר למולך” - בישראל הבא על הכותית והוליד ממנה בן לעבודה זרה הכתוב מדבר. הא למדת דבן הבא מן הכותית נקרא זרעו... הלכך אם בא לגיירו מצווה עלינו להיזקק לגרותו כדי לכפר עוון האב מאחרי הגירות, ולבל ידח ממנו נדח. ואין לחוש שמא יגרר אחרי אמו. דאדרבא, אם דוחים אותו ועוקרים אותו ממקור חייו וזרעו שהוא אביו, ודאי יטמע בין הגויים ויכפור בא”הי ישראל, וישנא תכלית שנאה את היהדות ותורתה, ובהתגירותו ימלט מכפירה, ואביו שיגיירו יתאמץ לחנכו בתורה [ההדגשה שלי - א”ר] ולהצילו מע”ז ואבזרייהו, ולא חישינן שימחה בילדותו. אלא אדרבה, כיוון שנתחנך בתורה והחזיק בגרותו, שוב לא ימחה.

20 דין קבלת מצוות במשנתו של הרב עוזיאל הוא עניין בפני עצמו. ואכמ”ל.

ייחוס השיטה, שתהליך הגיור בגוי מ"זרע ישראל" שונה מהותית מתהליך הגיור הרגיל, לדעת הרב עוזיאל, נראה שגוי. הרב עוזיאל עוסק בגיור ילד קטן, ולדעתו אביו הביולוגי שייך לגיורו, ולכן בית דין נזקקים לגיורו. יתרה מזו. מצווה עליהם להיזקק ולגיירו כדי לכפר על עוון האב (כדברי הרב גלזנר שהבאנו לעיל), ובמקרה דידן אין לחוש שמא יגרר אחר אמו, שהרי ודאי יתאמץ אביו לחנכו בתורה וכו'. גם פה עוסקים בגר המכיר את אביו היהודי, ויש לאביו השפעה על חינוכו בהמשך חייו ועיצובו כיהודי שלם. בכל דברי הרב עוזיאל, לא נאמר שתהליך גיורו שונה מתהליך גיור גוי רגיל. משמעות המושג "זרע ישראל" הנזכר בדברי הרב עוזיאל היא: זרעו של אב ישראלי הרוצה לגדל את בנו כילד יהודי, שמן הסתם הוא גם ידאג לזה. אין משמעות לפן הגזעי שמנסים לייחס לדבריו. גם דבריו "לכל ידח ממנו נדח" (ע"פ שמואל ב' יד, יד) כוונתם שגיור הבן הוא חלק מתהליך התשובה של האב, הרוצה שגם בנו הביולוגי שנולד בעברה יהיה חלק מן העם היהודי, ובכך יכופר אולי עוונו, שילד בן לעבודה זרה.

לסיום, המונח "זרע ישראל" הנזכר בדברי הפוסקים אינו במשמעותו הביולוגית, כלומר גזע יהודי, כפי שמנסה הרב אמסלם להבין, אלא במשמעותו הערכית. כיוון שכך, הפוסקים שנקטו אותו כמרכיב בהלכות גיור עשו כן רק ביחס שבין האב יהודי לבנו הנולד מנכרית, ולא דיברו על נכדו או צאצא אחר שלו, אלא אם יש ביניהם יחס חינוכי ערכי, וברור שאין חפיפה בין המונח ההלכתי "זרע ישראל" לבין הגדרת הזכאות בחוק השבות האזרחי. גם הפוסקים הסבורים שמעמדו של גוי מ"זרע ישראל" שונה מדין גוי רגיל לעניין הלכות גרות, נקטו זאת רק לדין חובת הדחייה האמורה בגוי רגיל, ולדעתם אין מקום לדין זה בענייננו, ואף יש מצווה להיזקק לו ולגייר אותו, אך אין בדבריהם אפילו רמז להקלה בעצם תהליך הגיור, קרי קבלת עול מצוות, דווקא לגר מ"זרע ישראל".

גיור עולי ברית המועצות לשעבר שהם מ"זרע ישראל"

כאמור לעיל, הרבה מן הפוסקים נוטים להקל בעניין ההלכה של דחיית הגר לגבי עולי ברית המועצות לשעבר, ולדעתם יש להתאמץ לגיירם. כידוע, העולים הללו עלו לארץ ישראל מכוח חוק השבות, חלקם בעלי תודעה יהודית לאומית, וכמעט כולם חסרי תודעה דתית וחסרי רצון לשמור תורה ומצוות. אף על פי כן, הפוסקים מבקשים להתאמץ לנסות לגיירם מתוך הבנה שקבוצה לא יהודית גדולה כל כך, המעורה בחיי הציבור ומזוהה כיהודים אצל הציבור, עתידה ליצור בעתיד בעיה של התבוללות. בניגוד לדברי הרב אמסלם, הסבור שמעמדם כ"זרע ישראל" הוא הגורם להקל בדרכי גיורם, נראה לי שדעת הפוסקים מבוססת על דברי הרמב"ם (בתשובתו המובאת להלן), "מוטב שיאכלו רוטב

ולא שומן עצמו, שמתוכן דבריו ניתן ללמוד כי משמעותם היא שבהתנגשות בין בעיות הלכתיות, כגון נישואי תערובת לעומת גיור הנובע מאינטרס זר והלכה של הנטען על השפחה, ניתן להכריע כרע במיעוטו ולהקל בהלכות הנלוות לתהליך הגיור, אך אין מי שיפסוק להקל במהותו של הגיור, קבלת עול מצוות.

על אף ההלכה הפשוטה, שאין מקבלים גר הבא להתגייר לשם איש או אישה (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יג, הלכה יד; שולחן ערוך, יורה דעה, סימן רסח, סעיף יב), וכן על אף ההלכה הפשוטה, שאין משיאין את הנטען על השפחה (יבמות כד ע”ב), הרמב”ם פוסק בעניין בחור הגר עם שפחה גויה בביתו, שלא זו בלבד שבית דין אינם צריכים להוציאה מביתו, אלא עליהם להשתדל לגיירה ולהשיאה לו. וזה לשונו (שו”ת פאר הדור, סימן קלב):

ודאי מדין תורה צריך לגרשה משם ואפילו בגיורתה, כי לא דברה תורה אלא נגד היצר... ולא זו הדרך, ולכן מחויבין בית דין אחר שמועה זו אשר לא טובה שישתדלו בכל עז ותעצומות לגרש האמה הזאת או שישחררנה וישאנה, ואף כי הנטען על השפחה ונשתחררה אינו יכול לישאנה לכתחילה, אכן כאשר פסקנו בדברים כאלו שיגרש וישא ופסקנו כך מפני תקנת השבים ואמרנו מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו וסמכנו על אומרים ז”ל ”עת לעשות לד’ הפרו תורתך”, ויכול לישאנה. והא’ ברחמיו יכפר עונינו כאשר דבר לנו ”ואסירה כל בדילך”.

ואמנם ה”אחיעזר” מתלבט בשאלה אם דברי הרמב”ם, ”מוטב שיאכל רוטב”, תקנת השבים ו”עת לעשות לה’”, אמורים רק לגבי ההלכה של הנטען על השפחה או גם לגבי ההלכה שאין להיזקק לכתחילה לגיורים אלו. מכל מקום, הוא מסיק שגם להלכות גרות יש לאמצם.²¹ וזה לשונו (שו”ת אחיעזר, חלק ג, סימן כו):

וכל זה לענין דין הנטען על השפחה מצד דין איסור דלזות שפתים, אבל מדין קבלת גירות לא שמענו מד’ הרמב”ם, וחילוק יש ביניהם דנטען על שפחה האיסור עליו, ואמרינן מוטב שיאכל בשר תמותות, אבל בקבלת גרים לשם אישות הרי זה דין לגבי הבי”ד שאין לב”ד לקבל המתגיירים לשם אישות, והוי כמו: חטא בשביל שיזכה חברך. מ”מ נראה לדין, כיון דגם אם לא תתגייר הרי תשאר אצלו בגיורתה, א”כ אין כאן לשם אישות, ובפרט למש”כ להסתפק כי באומרת שכונתה לשם גירות לש”ש ואין אומדנא דמוכח להיפוך, מקבלים אותה. וע”כ נראה דלפי ראות עיני ב”ד יש מקום להקל ולסמוך על הוראת הגאון מוהר”ש קלוגער ז”ל.

21 לנוסח תשובת הרמב”ם והסתמכות הפוסקים על תשובתו הן לעניין דין הנטען על השפחה הן על הלכה של קבלת גיור מצד מניע זר, ראה מנחם פינקלשטיין הגיור: הלכה ומעשה (התשנ”ד), עמ’ 140-147.

נמצאנו למדים כי על אף האידיאל בהלכות קבלת גרים, שתהיינה לשם שמים, לעתים, מפני תקנת השבים, למנוע מהם לעבור על לאוים חמורים, על בית הדין לגיירם לשם אישות, ולאחר הגרות מותר להשיאם, וזאת על אף ההלכה של הנטען על השפחה. בסוף דבריו כותב ה"אחיעזר" ש"דברי הרמב"ם יסוד גדול", וכוונתו לדברי הפוסקים שהוא מביא, המצדדים להקל בגיורם של ילדים הנולדים לאם נכרית ואב יהודי. ומעין זה מצינו בדברי הרב אלישיב (מובא ב"זרע ישראל", עמ' שי): "בודאי צריך לקרבו ואין לרחקם, והוא כיוון שהם מזרע יהודי, והוא ע"פ דברי הרמב"ם באגרותיו". וכן לגבי גיור עולי ברית המועצות הנמצאים בתוכנו, מביא הרב אונטרמן²² את תשובת ה"אחיעזר" המקל (ושם נראה שהדגש בדבריו הוא שיטת ה"אחיעזר" בעניין מומר לתיאבון). מכל מקום, לא מצינו שום פוסק אומר ש"זרע ישראל" לעצמו הוא הקריטריון שבגיור יש להקל.

ההבנה שאינטרס ציבורי, כמו החשש מנישואי תערובת, מהווה שיקול לעשיית פשרה בעניינים הנלווים לתהליך הגיור, נזכרת גם בדברי הרב משה פיינשטיין (דיברות משה, יבמות, סימן לה, סוף ענף ג). הרב פיינשטיין מתקשה בהבנת דברי הרמב"ם, האומר שבימי דויד ושלמה, נמנע בית דין הגדול מלגייר, והגיורים נעשו על ידי בית דין של הדיוטות. הרי כל תוקף גיורם של בתי דין של הדיוטות נובע לדעת חלק מן הראשונים מן העובדה שהם שלוחי בית הדין הגדול. אם כן, יוצא שבית הדין הגדול עצמו הוא השולח לגייר את הגרים שהוא עצמו נמנע מלגיירם. ותירץ: "ואולי מחמת שודאי יתערבו בישראל שלכן עדיפא שיהיו גרים". כלומר, החשש לגיור לא אמתי מונע את בית הדין הגדול מלגייר, אך עקב האינטרס החברתי והקלוקל העלול להיווצר, הם נאלצים להתפשר.

מכל מקום, להבנתי, בהלכות גיור לא מצינו שהייחוס הביולוגי "זרע ישראל" מנחה את פוסקי ההלכה אלא אינטרס ישראל. למעשה, גם הרב אמסלם עצמו מכיר בעובדה שהאינטרס הציבורי צריך להוביל את הדיון.²³ והוא כותב (עמ' רצט):

ואגב דברי הגרא"י אונטרמן זצ"ל ובהקשר לדבריו, עלי לציין שכל מה שצדדנו עד עתה להקל בגרותם של עולי חבר העמים הבאים מזרע ישראל... כל זה לא מיירי אלא בבאים להתגייר בארץ ישראל, שהנזק העלול להיגרם מאי קבלתם רב על התועלת... אבל בחו"ל יש לשקול היטב אם לקבל גויים כאלה לחיק היהדות, שפעמים יוצא שכרו בהפסדו.

²² הרב אונטרמן (לעיל, הע' 2).

²³ בעמ' רעט, הרב אמסלם מביא את דברי בעל "נהר מצרים", המקל לגייר אישה בת אל נכר הנשואה ליהודי. גם כאן ברור שאין מדובר ב"זרע ישראל", שהרי אביה ואמה נכרים, אך יש כאן אינטרס לישראל לגיירם. ודו"ק.

סיכום

- א. בניגוד לדברי הרב אמסלם, אין מושג ”זרע ישראל“ המאפשר להקל בהלכות גיור למי שאחד מאבותיו או אחד מאבות אבותיו היה יהודי.
- ב. הרב אמסלם מבסס את שיטתו על הוכחות טקסטואליות הבנויות על דרך השלילה ונאמרות כבדרך אגב בדברי הפוסקים, אך אינן עוסקות ב”זרע ישראל“. נוסף על זה, הן עוסקות במציאות ההיסטורית של בני האנוסים, ואין בהן כדי ללמד על המציאות בימינו.
- ג. פוסקים רבים נקטו שניתן להקל בהלכות גיור, הן לעניין המילה הן לעניין הדרישה לדחות את הגר בבואו להתגייר, במי שנולד לאב יהודי ואם נכרית, כשברור שתהיה לאב השפעה על חינוכו ותודעתו היהודית של בנו או שיעלה בידי הבן להחזיר את אביו בתשובה, שגם עצם גיורו הוא חלק מן התשובה של האב.
- ד. ”זרע ישראל“ הוא מושג ערכי מבחינה רוחנית וחינוכית, ולא מושג ביולוגי. מכל מקום, אין להרחיבו מעבר לדור אחד בין ישראל לבין זרעו.
- ה. נטיית רוב הפוסקים לנסות להקל בגיור עולים מברית המועצות לשעבר, הן שלא לדחותם אלא להתאמץ לגיירם הן לדין גיור עקב מניע זר הן לדין הנטען על הנכרית וכו', לאור דברי הרמב”ם בתשובתו, נובעת מאינטרס ציבורי הרוצה למנוע נישואי תערובת. מכל מקום, הפוסקים לא הקלו בשום דבר הקשור למהות הגיור, קרי המילה והטבילה וקבלת עול מצוות, אלא רק בהלכות הנלוות לתהליך הגיור.